

УДК 811.161.2'342

Сеньків С.С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, заступник декана філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Дмитренко О.О., студентка 5 курсу філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Дистрибутивні структури початкових приголосних фонем у словах тексту офіційно-ділового стилю

На матеріалі тексту офіційно-ділового стилю (“Конституція України”) виділено початкові сполуки приголосних фонем (дво- і поліфонемні сполуки), їхню частотність уживання, проаналізовано структури приголосних фонем за певними диференційними ознаками, належністю до різних частин мови в тексті офіційно-ділового стилю.

Initial combinations of consonant phonemes (bi- and polyphonemic combinations) and their frequency of usage have been determined on the basis of the text of the style of official documents (“The Constitution of Ukraine”). The structures of consonant phonemes have been analyzed by certain differential features, by their reference to different parts of speech in the text of the style of official documents.

В українському мовознавстві існують дві фонологічні школи, представники яких по-різному розуміють поняття фонема та виділяють різний склад у системі фонем української мови. Так, за О.С. Ахмановою, у “Словнику лінгвістичних термінів” “фонема – це “мінімальна одиниця системи вираження звукового мовлення, яка представляє собою визначену сукупність одночасно реалізованих диференційних ознак і здатна розрізнити звукові оболонки різних слів і морфем”[1, с. 494]. Цього визначення дотримуються вчені Московської фонологічної школи (МФШ), представниками якої в сучасному українському мовознавстві є Ф. Т. Жилко, П. П. Коструба. Важливим теоретичним аспектом МФШ є використання морфологічного критерію при визначенні фонемного складу мови і варіативного ряду звуків, а також теорія позицій, тобто розгляд умов функціонування і реалізації фонем у мовленні. Вони виділяють фонему шляхом поділу морфеми, але на основі позиції в синхронному плані, тобто на прагматичному рівні. Позитивним моментом теорії фонем МФШ є морфематизм і парадигматика, позиційне дослідження фонологічних систем та розрізнення сильних і слабких позицій.

У “Словнику лінгвістичних термінів” О. С. Ахманова подає інше визначення поняття, за яким “фонема – “це клас фонематично подібних звуків (алофонів), нездатних до взаємного протиставлення і вибраних згідно визначених правил дистрибуції”[1, с. 494]. Цього визначення

дотримуються лінгвісти Ленінградської фонологічної школи (ЛФШ), представниками якої в українському мовознавстві є Н. І. Тоцька, О. Курило та інші. Послідовники ЛФШ прагнуть пов’язати лінгвістичну природу фонем з їх роллю в мовленнєвій діяльності людини. Вони розглядають фонему як одиницю, яка забезпечує використання акустико-артикуляційних явищ для створення повнозначних частин мови, а також наголошують на автономності фонем. На їхню думку, кожна фонема має свій набір алофонів, які не перетинаються з алофонами інших фонем.

За “Коротким тлумачним словником лінгвістичних термінів”, дистрибуцією вважають “сукупність оточень фонем, морфем, слів, що визначається структурою певної мови, закономірностями сполучуваності одиниці того самого рівня мовної системи”[11, с. 48]. На відміну від дистрибуції, як вважають Д.І. Ганич та І.С. Олійник, сполучуваність – це “здатність мовних елементів поєднуватися один з одним” [3, с. 282].

Дистрибуцію приголосних фонем сучасної української літературної мови розглядали такі українські мовознавці, як В.С. Перебийніс, Г.В. Старак, Т.А. Бровченко, І.Ф. Савченко. На сьогодні вчені особливу увагу приділяють розгляду системи приголосних фонем, характеристикі чотирифонемних словоформ і морфем, частотності та сполучуваності приголосних фонем у сучасній українській мові.

Заслуговує на увагу аналіз дистрибутивних структур приголосних фонем у текстах різних функціональних стилів сучасної української літературної мови, а саме офіційно-ділового.

Завданнями нашого дослідження є: 1) аналіз структури консонантних сполучень на початку слова в тексті офіційно-ділового стилю; 2) характеристика частотності уживання консонантних груп у початковій позиції; 3) визначення закономірностей сполучуваності приголосних фонем у тексті офіційно-ділового стилю.

Мета нашого дослідження – виявити склад початкових сполук приголосних фонем у тексті офіційно-ділового стилю (на матеріалі “Конституції України”) та з’ясувати – трифонемні можливості окремих фонем на початку слова. За основу беремо систему приголосних фонем української мови П. П. Коструби.

В тексті офіційно-ділового стилю, як показують спостереження, на початку слова зафіксовано такі сполуки приголосних фонем:

б: бл;
в: вх, вв, вп, вл, вм, вр, вр', вч, вз, вс, вс', вст, втр, вкл';
г: гри;
ґ: гр;
д: дб, дв, дл';
ж: -;
з: зм, зб, зд, зд', зг, зв, зн, зл, збр;
й: -;
к: кр, кр', кн';
л: -;
м: -;
н: -;
п: при, пр;
с: см, св, сф, ск, сл, сп, сри., ст', стр, спр, спр', скл, схв, ств';
т: тр;
ф: -;
х: -;
ц: -;
ч: чри;
ш: шри, шл'.

Усього зафіксовано 43 сполуки двох приголосних фонем. Найхарактернішими є сполуки типу “губна + передньоязикова” (11 сполук), “передньоязикова + губна” (9 сполук), “передньоязикова + передньоязикова” (11 сполук). Початковим компонентом сполук виступають фонемні / в/, /д/, /з/, /с/, рідше трапляються такі структури приголосних фонем, як “задньоязикова + передньоязикова” (4 сполуки): /кн'/ – княжої, /кр'/ – крім, /кр'/ – Крим, /гр'/ – ґрунтуються.

Виявлено також поодинокі випадки дистрибутивних структур приголосних фонем, які не є характерними для тексту офіційно-ділового стилю: “губна + губна” (/вв/ – вважається, /вм/ – вмотивованим); “губна + задньоязикова” (/бл/ –

благо), “передньоязикова + горлова” (/зг/ – згоди), “горлова + передньоязикова” (/гри/ – гривня).

Отже, найхарактернішими сполуками двох приголосних фонем для тексту ділового стилю є “губна + передньоязикова” (11), “передньоязикова + передньоязикова” (11), “передньоязикова + губна” (9).

Ці дистрибутивні структури найчастіше зафіксовано в іменниках, ужитих у називному відмінку (33): (внесення, вчинок, школа, шкіра, шлюб), родовому відмінку (17): (шкоди, членів, співтовариства), в орудному відмінку (5): (шляхом, словами, статтею), рідше у давальному відмінках (2): (старості, зносином); у прикметниках у родовому (5): (внутрішніх, княжої), називному (4): (пленарні, всебічний, всеукраїнський, громадські) та орудному відмінках (3): (спільними, планетарною, спеціальними). Сполуки двох приголосних фонем виявлено також у дієсловах першої дієвідміни (4): (дбає, приймають, здійснюють) та інфінітивах (6): (збирати, зберігати, сповідувати, триматися, вважається, ґрунтується), рідше у дієприкметниках (5): (вмотивованим, внесені, скасовані), займенниках (6): (всіх, своя, всього), числівниках (5): (три, двома, третина), прийменниках (2): (для, крім) та прислівниках (1): (свавільно).

За диференційною ознакою “дзвінкість – глухість” виявлено такі сполуки приголосних фонем: “дзвінка + дзвінка” (19), “глуха + дзвінка” (9), “глуха + глуха” (9), “дзвінка + глуха” (4). Першим компонентом у структурі “дзвінка + дзвінка” виступають фонемні /б/, /в/, /г/, /ґ/, /д/, /з/, а в структурі “глуха + глуха” – /п/, /к/, /с/, /ш/, /ч/, наприклад: /вх/ – входять, /вч/ – вчинені, /вс'/ – всіх, /вс/ – всебічний, /сф/ – сферах, /ст'/ – стяг, /сти/ – стаття, /шки/ – шкоди, /сп/ – спілка, /ск/ – скасовані.

Отже, найхарактернішими для тексту Конституції України є сполуки типу “дзвінка + дзвінка” (19).

За диференційною ознакою “твердість – м'якість” у дистрибутивних структурах двох приголосних фонем перевага надається такій структурі: “тверда + тверда” (32). Початковим компонентом виступають фонемні с/, /ш/, /п/. Рідше трапляються сполуки типу “тверда + м'яка” (8): (/вс'/ – всіх, /вр'/ – врятуванням, /зд'/ – здібність, /кр'/ – крім, /кн'/ – княжої, /шл'/ – шлюб, /ст'/ – стяг, /дл'/ – для).

Не зафіксовано сполук приголосних фонем, першим компонентом яких є фонемні /ж/, /й/, /л/, /н/, /р/, /ф/, /х/, /ц/, а другим – /т/, /ж/, /й/, /ц/, /ш/.

Таким чином, для тексту “Конституції України” характерними є такі двофонемні дистрибутивні структури приголосних фонем на початку слова: “губна + передньоязикова” (11),

“передньоязикова + передньоязикова”(11), “дзвінка + дзвінка” (19), “тверда + тверда” (32).

У тексті офіційно-ділового стилю зафіксовано 10 сполук трьох приголосних фонем. Характерною є сполучуваність трьох приголосних типу “передньоязикова + губна + передньоязикова” (3): /збр/ – зброя, /спр/ – справа, /спр'/ – спрямованість; “губна + передньоязикова + передньоязикова” (2): /вст/ -вступ, /втр/ – втрата.

Зафіксовано поодинокі випадки дистрибуції приголосних фонем, які не характерні для слів тексту офіційно-ділового стилю: “губна + задньоязикова + передньоязикова” (/вкл'/ – включаючи), “передньоязикова + передньоязикова + передньоязикова” (/стр/ – страйк), “передньоязикова + задньоязикова + передньоязикова” (/скл/ – склад), “передньоязикова + задньоязикова + губна” (/схв/ – схвалення), “передньоязикова + передньоязикова + губна” (/ств/ – створення).

Ці дистрибутивні структури найчастіше зафіксовані в іменниках, ужитих у називному (11): (страхування, страйки, схвалення), у родовому (2): (структур, складу) та орудному відмінках (1): (строком); прикметниках у називному відмінку (1): (збройні), дієсловах першої дієвідміни (1): (сприє), інфінітивах (1): (спростовувати), дієприкметниках (1): (встановлених) та дієприслівниках (1): (включаючи).

За диференційною ознакою “твердість – м'якість” у трифонемних дистрибутивних структурах приголосних фонем перевага надається такому : “тверда + тверда + тверда” (8). Початковим компонентом такої структури є фонемі /в/, /з/, /с/, другим – /с/, /т/, /к/, /б/, /р/, /х/, /п/ і третім – /т/, /р/, /л/, /в/ (вступ, втрата, зброя, склад,

схвалення, структур, справа, створення). Рідше трапляються структури типу “тверда+ тверда + м'яка”(2): (/вкл'/ – включаючи, /спр'/ – спрямованість).

Характерними для тексту ділового стилю за диференційною ознакою “дзвінкість – глухість” є сполуки “глуха + глуха + дзвінка” (6). Рідше трапляються дистрибутивні структури приголосних фонем типу “дзвінка + глуха + дзвінка”: (/вкл'/ – включають, /втр/ – втручання). Зафіксовано поодинокі випадки дистрибуції приголосних фонем типу: “дзвінка + глуха + глуха” (/вст/ – встановлений), “дзвінка + дзвінка + дзвінка” (/збр/ – зброя).

Не зафіксовано трифонемних дистрибутивних структур приголосних фонем, першим компонентом яких є фонемі /б/, /г/, /т/, /д/, /ж/, /й/, /к/, /л/, /м/, /н/, /п/, /р/, /т/, /ф/, /х/, /ц/, /ч/, /ш/, другим – /в/, /г/, /т/, /д/, /ж/, /з/, /й/, /л/, /м/, /н/, /ф/, /ц/, /ч/, /ш/ і третім – /б/, /г/, /т/, /д/, /ж/, /з/, /й/, /к/, /м/, /н/, /п/, /с/, /ф/, /х/, /ц/, /ч/, /ш/.

Таким чином, для слів тексту офіційно-ділового стилю характерні такі початкові дистрибутивні структури приголосних фонем: “передньоязикова + губна + передньоязикова” (3), “глуха + глуха + дзвінка”(6), “тверда + тверда + тверда” (8).

У тексті офіційно-ділового стилю для характеристики дистрибутивних закономірностей враховуємо не зафіксовані сполуки, а їх моделі. Умовно виділяємо 4 групи: зімкнуто-проривні, зімкнуто-щільні, щільні, напіввідкриті, де Р – зімкнуто-проривні, А – зімкнуто-щільні, F – щільні, N – напіввідкриті. В українській мові на матеріалі тексту офіційно-ділового стилю (“Конституція України”) зафіксовано усього 8

Таблиця №1

Моделі двофонемних дистрибутивних структур для початкової Р

Кількість елементів	Структура сполук			
	Р			
1 елемент				
2 елемент	F	N	P	A
Зафіксовано сполук	1	9	1	0

Таблиця №2

Моделі двофонемних дистрибутивних структур для початкової А

Кількість елементів	Структура сполук			
	А			
1 елемент				
2 елемент	F	P	N	A
Зафіксовано сполук	0	0	1	0

Таблиця №3

Моделі двофонемних дистрибутивних структур для початкової F

Кількість елементів	Структура сполук			
1 елемент	F			
2 елемент	F	N	P	A
Зафіксовано сполук	9	12	10	1

Таблиця №4

Моделі двофонемних дистрибутивних структур для початкової N

Кількість елементів	Структура сполук			
1 елемент	N			
2 елемент	F	P	N	A
Зафіксовано сполук	0	0	0	0

Таблиця №5

Моделі всіх початкових дистрибутивних структур приголосних фонем

Типи фонем	P	A	F	N	Усього зафіксовано
P	1	0	1	9	11
A	0	0	0	1	1
F	10	1	9	12	32
N	0	0	0	0	0

Найчисленнішими сполуками з усіх двофонемних груп приголосних фонем є: FN – 12, FP – 10, FF – 9, PN – 9, тобто найхарактернішими для слів тексту “Конституції України” є такі поєднання приголосних фонем у двофонемній дистрибутивній структурі: “щілинна + напіввідкрита”, “щілинна + зімкнуто-проривна”, “щілинна + щілинна”, “зімкнуто-проривна + напіввідкрита”. Найбільші сполучувальні можливості – у щілинних фонем, які здатні утворити 31 сполуку двох приголосних фонем, менші – у зімкнуто-проривних (11) та в зімкнуто-щілинних (1). Немає моделей, першим компонентом яких виступають напіввідкриті. Найчастіше другим компо-

нентом виступає напіввідкрита (зафіксовано 22 дистрибутивні структури), зімкнуто-проривні (11) і щілинні (10).

Серед трифонемних сполук виявлено 4 варіанти з початковою щілинною фонемою (FFP, FPN, FFF, FPF). Сполук із початковою зімкнуто-проривною, зімкнуто-щілинною та напіввідкритою не зафіксовано в словах тексту офіційно-ділового стилю. Найчисленнішими сполуками початкових дистрибутивних структур є такі: FPN – 7. Чисельність інших трифонемних сполук рівна 1: FFP – 1, FFF – 1, FPF – 1. Структура трифонемних сполук матиме для всіх приголосних фонем такий вигляд:

Таблиця №6

Моделі трифонемних дистрибутивних структур для початкової F

Кількість елементів	Структура сполук						
1 елемент	F						
2 елемент	F				P		
3 елемент	F	P	N	A	N	P	F
Зафіксовано сполук	1	1	0	0	7	0	1

Спостереження показали, що для слів тексту офіційно-ділового стилю (“Конституція України”) на початку слова серед дво- та поліфонемних дистрибутивних структур приголосних фонем характерними є сполуки, першим елементом яких виступає щілинна фонема (F). Такі сполуки відзначаються високою частотністю: FP

– /ст/ – 219, FF /св/ – 156, FN /гр/ – 120, FN /вл/ – 108, FP /сп/ – 90, FFP /вст/ – 72, FPN /скл/ – 56.

Отже, характерними для тексту офіційно-ділового стилю (“Конституція України”) є такі сполуки двох приголосних фонем: “передньоязикова + передньоязикова” (11), “дзвінка + дзвінка” (19), “тверда + тверда” (32)

та сполуки трьох приголосних фонем типу “передньоязикова + губна + передньоязикова” (3), “глуха + глуха + дзвінка” (6), “тверда + тверда + тверда” (8), які найчастіше зафіксовані

в іменниках, вжитих у називному відмінку: (внесення, вчинок, школа, шкіра, страхування, страйки, схвалення).

Література

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606с.
2. Бровченко Т.А. Приголосні фонемні української мови // Наукові записки Одеського педагогічного інституту іноземних мов. – Т.1. – 1956. – С.73-89.
3. Ганич. Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – Київ: Вища школа, 1985, – 360с.
4. Жилко Ф.Т. Діалектні відмінності приголосних фонем української мови // Українська мова в школі. – 1961. – №4. – С.9-15.
5. Коструба П. П. Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови // Питання українського мовознавства. – Кн. 5. – Львів, 1962. – С. 112-121.
6. Курило О. До поняття “фонема” // Збірник секції граматики української мови. Науково-дослідний інститут мовознавства при ВУАН. – Кн. 1. – К., 1930. – С.217-232.
7. Сучасна українська літературна мова / За ред. І.К. Білодіда – К.: Наукова думка, 1969.– 583с.
8. Савченко І. Ф. Структура та статистичні характеристики чотирифонемних словоформ і морфем української мови.// Питання структурної лексикології. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 13-19.
9. Старак Т.В. Особливості початкових сполучень приголосних фонем в українській мові // XXXIX наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1964 рік. Тези доповідей. Філологія, журналістика. – Львів, 1965. – С.49-50.
10. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія.– Вид-во Київськ. ун-ту, 1981. – 183с.
11. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224с.